

ЗМІСТ

НАМИСТО

«ВІЮТЬ ВІТРИ, ВІЮТЬ БУЙНІ...».....	3
«ГЕЙ, ХТО В ЛІСІ, ОБІЗВИСЯ...»	15
«ГЕЙ, ТИ, БОЧЕЧКО...».....	29
«ОЙ ВИПИЛА, ВИХИЛИЛА...»	45
«ГЕЙ, НЕ СПИТЬСЯ...»	71
«ГЕЙ, ЧИ ПАН, ЧИ ПРОПАВ...».....	130
«ТА НЕМАЄ ГІРШ НІКОМУ...».....	190
«ЗА СИБІРОМ СОНЦЕ СХОДИТЬ...».....	211
«СТЕЛИСЯ, БАРВІНКУ, НИЗЕНЬКО»	239
Винниченко Володимир Кирилович (біографія)	255

НАМИСТО

«ВІЮТЬ ВІТРИ, ВІЮТЬ БУЙНІ...»

Лампадне, кліпотливе, сумовите-сумовите світлечко; від нього так і тхне церковним тягучим дзвоном, смачними маківниками, підсмаженими бубликами з трошки липкою та хрустливою шкуринкою.

У хаті вогко, пахне вимитою підлогою, свіжими рядюжками¹ і пиріжками з горохом. По кутках сторожко застигла тиха, таємна півтьма. Тіні ланцюжків од лампадки за кожним кліпанням гноту похитуються, гойдаються на стінах, а святі на іконах ворущаються й закутуються в свої сині та червоні одяги.

На печі душно, черінь² пече, жене духом глини й розігрітого кожуха. Але Гринь лежить непорушно, тільки голову виставив з-за завісочки у той загадковий, чудний світ, що починається зараз же за піччю. Все там тепер якесь інше, ніж звичайно: все ніби таке саме, як удень — і стіл з клітчатою цератою, і мисник з розбитою Гриньком шибкою, і зелена в рожевих квітках скриня з горбатою спиною, на якій Гринь їздить верхи в Київ, — все те саме, але якесь воно тепер хитре, прикишло, з одведеними набік очима. Навіть макітра з пиріжками в кутку, накрита рушником, та сама макітра, з якою Гринь у такому щирому приятелюванні, і та щось таке таємне ховає в собі. А що вже ота чорна, чотирикутна дірка дверей до спальні, то на неї просто дивитися неможливо, така вона загадкова та моторошна!

І то ж отаке діється в його, Гриньовому, царстві, де він владика, цар і бог над речами й людьми, де сло-

¹ Рядюжки — килимки, доріжки, які стелять у кімнаті на долівку.

² Черінь — найжаркіше місце на печі.

во й плач його закон для мами, тата, Гаврика, Рябухи-Саньки, кішки Рудьки, собаки Жульки, для всіх стільців, скриньок, щіток, словом, усього, що там є внизу. Він, владика, тихенько лежить і не сміє ворухнутися, бо там прийшло щось дужче за нього і панує над усім. І всі кутки, стільці, рядюжки, двері, все чисто в змові з тим таємним і дужчим. І через те все вороже до нього, Гриня, все таке потайне, підглядаюче й хитро-застигле. От-от простягнуться з кутка руки й схоплять його. Гринь скошує очі вниз на стіну, де висить одежа. Там щось ворухиться, длубається, вимотується з-під темної купи.

— Са-анько! — раптом, несподівано для самого Гриня, зо страхом виривається в нього.

За стіною в маленькій кухні ледве чути брязкіт посуду. Не чує Рябуха-Санька!

Святі на іконах гойдаються собі туди-сюди, як на гойдалці, неначе нічого не помічають. Черевата макітра, накрившись рушником, невинно куняє в кутку. Але вони всі добре знають, що воно там ворухиться в одежі.

— Са-а'!!.

Брязкіт зупиняється. Клацає клямка дверей, так солодко, з такою полегкістю, так весело клацає сердита клямка.

— Ну, чого там?

Який любий, затишний цей набурмосений голос!

Гринь не знає, що сказати, знає тільки, що йому невимовно любо й легко чути Саньку.

— Ну, чого галасуєш?

— Пи-ить хочу!

— То злізь і напийся. Пан який!

Гринь хмуриться: ач як вона з ним балакає! Коли б вона не пішла в кухню, він би їй показав! Хоч їй аж дев'ять літ, а йому тільки на Покрову буде шість, та він двох таких, як вона, навкулачки подужає. Бо він — Гринь, а вона — наймичка, Рябуха, попихач. І вона не сміє таким голосом говорити до нього!

— Подай сюди води, ти! Рябухо!
— Нехай тобі той, що в запічку, подасть!
І знову клацає клямка, але тоскно і страшно.
«Той, що в запічку». Хто «той»?!

Тіні ланцюжків, святі на іконах, мисник, макітра, всі знають, хто «той». Знають, та хитро, сторожко мовчать.

Гринь, кругло витріщивши очі, обережно задом одсувається в глиб печі й сідає в самий куток, щоб з-за спини була стіна. Але на печі майже зовсім темно, тільки по стелі над завіскою та комином хвильками просівається миготливе світло лампадки. У другому кутку печі лежить щось кругле, темне й довге. Що воно таке? А чого ж «той» у запічку? Чи він там усе сидить чи виходить?

Як усі царі та владики, вигнані з свого царства, Гринь відчуває жаль до себе, страх, тугу. Самотність його безмежна, гнітюча. А чорне й кругле в другому кутку печі починає ворухитись.

— Са-а'!.. Са-а-нько!!

Клаца клямка, риплять двері. Чорне зразу затихає. Гринь швиденько підповзає до краю печі й виставляє голову. От Саньчина голова в синій хустинці.

— Ну, чого тобі ще? «Санько, Санько»! Чого?

Гринь не відчуває себе царем. Тому він навіть води не просить, а жалібно й благально каже:

— Сиди тут, зо мною...

Він не каже, що боїться, що він оточений з усіх боків ворожими силами, що він, владика, не сміє злізти з печі. Але Санька й сама це добре розуміє. Ага, тепер він у неї помочи шукає, тепер він такий тихенький та ласкавий, а голосочок такий жалібненький!

Санька пхикає й повертається йти.

— Саню, не ходи! Са-а'!..

— А диви! Ото буду сидіти тут з тобою! Мені треба тарілки мити.

— Помиєш потім. Сиди тут.

— Аякже. Розумний який! «Потім». А бити кого будуть?

І Саньчина синя хустка зникає за виступом печі. Гринь уже не може тепер бути сам, — тепер усі ворожі сили, знаючи, що він кликав собі поміч, страшенно розсердяться і зразу кинуться на нього.

— Са-а-анько!!! Е-е-е!..

Санька помалу вертається й, ніби не чуючи плачу владики, пораяється біля мисника. Гринь затихає. І вона, і мисник, і «той», всі вони там у змові проти нього. Санька з ними, вона їхня, однакова. А все-таки легше, що вона ходить, стукає, сопе носом.

— Саню, а де Жулька? — м'якеньким, улесливим голосочком питає Гринь.

Санька не чує. Поважно пораяється біля мисника, зачинає дверці й хоче йти з хати.

— Са-аню, не ходи. Са-а-ню!

— Ага, тепер «Са-а-ню». А хто вчора мені в бік виделку засадив? Га?

Гринь мовчить. Засадив, бо нешвидко подала тарілку.

— А хто сьогодні жалівся на мене мамі? А хто Рябухою називає? Га?

Гринь усе мовчить. Бо таки Рябуха! Ряба, як собака.

— А тепер «Са-а-ню»? Отож посидь там. Нехай тебе домовик візьме. Він тепер отам у тій хаті сидить.

Гринь з жахом перекидає очі на чорну страшну дірку дверей до спальні.

— Ма-амо! — жалібно скрикує він.

— Еге, «мамо». Мама на весілі. Прийдуть аж урагні. А домовик тобі покаже «маму».

— Саню, я не буду більше виделкою колоти. І щипати не буду. Їй-богу!

— А жалітися будеш?

— Їй-богу, не буду!

— А Рябухою звати будеш?

— Не буду.

— А будеш заступатися, як мама мене битимуть?

— Буду.

— А не брешеш?

— От тобі хрест святий!

І Гринь, ставши навколішки, швиденько хреститься. Санька знизу пильно дивиться на нього. Потім знову починає пригадувати всі кривди, болі, жалі. А Гринь знову гаряче присягається і хреститься, відрікаючись навіки від усякого насильства і знущання з неї. Так даються всі конституції, так дає їх і Гринь, будучи ні гіршим, ні кращим з монархів.

Одначе Санька не дуже вірить присяганням, — скільки раз уже бували вони! А мине лихо, і знову Санька — Рябуха, знову виделкою в бік, знову Саньку волочать за волосся за те, що Гринь склянку розбив.

А все ж таки сьогодні цар і бог в її руках. А все ж таки сьогодні він — покірний, плохенький, запобігливий перед нею. І їй хочеться натішитися з своєї влади вже досхочу.

— Та ти тепер божишся, а завтра знову за своє. Не хочу з тобою сидіти. Сиди з домовиком.

І Санька вдає, що виходить із хати. Гринь аж скидується, аж руки простягає за нею і, з жахом дивлячись на дірку дверей, благально й жалібно плаче.

Санька вертається.

— А даси конфетів?

Це вже виходить за межі конституції, це вже замах на прерогативи самої влади: конфети тільки для Гриня. Але Гринь насуплюється, трохи сопе носом і суворо каже:

— Дам.

— Ну давай. Кидай сюди.

У Гриня в куточку на печі, — мама наскладала, — і цукерки, і горіхи, і навіть чотири новенькі копійки. Гринь часто кліпає очима: не дати — Санька піде на кухню, й знову почне облягати ворожа сила; дати — шкода, досадно, хіба ж то Рябусі мама лишила?

— А казку казатимеш?

Нехай принаймні чимсь заслужить, щоб недурно було порушення прерогативів.

— Ач який! Ще йому й казку. Сиди коло нього, від домовика обороняй, та ще й казку. Давай так.

Ні, Гринь так не згоджується дати, — йому страшенно хочеться казки послухати. Буде так любо, затишно: Санька сяде в куточок, Гринь бубличком ляже коло неї, і почнеться новий, цікавий, дух захоплюючий світ. Адже коли мама дома, Санька не сміє відмовлятися і каже йому казки, — тоді влада його необмежена. А тепер навіть за цукерок не хоче, ач яка. Ну, нехай, нехай!

— Са-а-ню, розкажи казочку!

Ні, Саня не хоче розказувати казку. Тепер вона старша над ним, тепер її сила й влада. Але їй хочеться, щоб Гринь прохав її, їй любо безупинно відчувати, обмацувати цю силу, бачити владу на колінах перед собою.

— Са-а'! Манесеньку казочку! Про козу-дерезу!

— Ого, ще й про козу-дерезу! Чого схотів!

— Ну, про мазунчика...

— Ти сам мамин мазунчик. Тобі й казки не треба.

Гринь вибирає вже найменшу, найскромнішу казочку, таку, що іншим часом, будучи при всій своїй владі, він би тільки фиркнув на неї. Та більше того: вона вже знову хоче йти на кухню, бо треба ще діжку в льох винести. А за вікном дріботить холодний-холодний дощ, у димарі пищить щось тоненько та жалібно, як муха в павутинні. Вітер чи «той»?

— Ну, два конфети дам! Ну?

Дві конфети захитують непохитність Саньки. Дві конфети, безумовно, величезна річ, що трапляється Саньці на великі свята, — їй стає аж солодко в роті. Але вона почуває, що, взявши конфети, вона продасть за них свою владу, теж таку рідку й солодку. Бо тоді треба казати казку, а це вже служба, це те, що вона повинна

робити раз у раз для владика. А крім того: владика під казку засне, як то буває не раз, і все скінчиться.

Ні, не казатиме вона казки! Не треба їй і конфетів. От візьме та й піде аж у льох, нехай отут потруситься без неї.

— Са-а! Не ходи!

— Еге, «не ходи». А діжку хто винесе?

— Завтра винесеш.

— Ге, «завтра». А бити кого будуть: тебе?

— Я заступлюся. Їй-бо, заступлюся!

— Ти заступишся! Знаємо ми таких. Конфета шкода, а то ще б заступився.

— І зовсім не шкода. А розкажи казку, так аж два дам! І ще й копійку дав би! Новеньку!

Гринь похапцем простяга руку за комин, де лежить його скарб, намацує монетку й показує її Саньці. Світло лампадки золотом одблискує на рівненько подзьобаному краєчку копійки.

— О! Дивись!

— А даси?

— Дам.

Спокуса така сильна, що Санька міцніше зав'язує хустинку під підборіддям і мовчки лізе на лежанку. Гринь весело відсувається в глиб печі, вибираючи місце, де б менше пекло від череня.

Але Санька на піч ще не вилазить. Стоячи на лежанці, вона простягає руку й суворо каже:

— Давай уперед конфети і копійку.

Однаке Гринь, почувачи, що небезпечно випускати з своїх рук засоби влади, на це не згоджується.

— Е, яка хитра! Уперед розкажи!

— Ні, вперед давай.

— Ні, розкажи!

— Ну, то сиди собі тут з домовиком.

І Санька злізає з лежанки. Гринь знає, що, віддавши вперед цукерки й копійку, він знову підпадає під волю Саньки. Але що робити? Краще нехай воля Сань-

ки, аніж знову лишатися на самоті з цією страшною п'ятьмою та «тим».

— Ну, я дам. Лізь сюди.

— А, відчепись! Не треба мені твоїх конфетів. Ще плакатимеш потім та мамі скажеш, що я в тебе виманила. Та ще битимуть за тебе.

— Їй-богу, не скажу! На, бери, Саню!

— Не хочу.

— Ну, Са-а-ню! Ну, йди сюди. Ну, Са-а'!

— От причепився!

Санька знехотя, сердито й помалу лізе знову на лежанку. Гринь боязко слідкує за нею й не сміє вже радіти, — аби тільки не йшла звідси. І сам зараз же простягає їй два цукерки й копійку. Санька недбало бере їх, обдивляється, кривить губи й засуває за пазуху. Потім одшморгує завіску, вилазить на піч і строго каже:

— Підклади мені подушку, бо я тут у цьому пеклі не буду сидіти.

Гринь поспішно підкладає подушку під стінкою, в тому місці, де найменше пече черинь, а сам примощується на кожусі.

— Ну, яку ж тобі казку казати?

Крізь одіпнуту завіску падає світло лампадки на темне, понівечене віспою, кругле личко Саньки. Воно подібне до зморщеної, вийнятої з узвару груші. Обгризений носик на кінчику загнутий вниз, очі дивляться строго. Гринь чуває себе зовсім покірним. Він несміло відповідає:

— Розкажи про кучеряву дівчинку.

— Еге, «про кучеряву дівчинку»! Яку схочу, таку й розкажу.

— Ну, яку хочеш.

Гринь затишніше підгортає ноги, кладе голову на зігнутий удвоє рукав кожуха й приплющує очі. В комині жалібно, як комар, пищить вітер, — тепер ясно, що це вітер. Нехай собі тепер лампадка кліпає, нехай чорніє дірка і вилазить із запічка домовик.

Санька раптом посміхається, — вона придумала казку.

— Ну, слухай. Та гляди мені: не вередувать. Ти сам сказав, яку схочу, таку й казатиму.

— Я не буду вередувати, — пошепки каже Гринь.

— Дивись же! Отож так...

Санька на мент зупиняється. Гринь солодко при-тихає: Санька раз у раз починає свої казки оцим «отож так», робить паузу і тоді вже каже саму казку.

— Отож так. Жив собі Яшка, семи-семиряжка, на голові шапочка, на спині латочка. Хороша моя казочка?

Гринь швидко розплющує очі й сердито скрикує:

— Ай, Санько!

Санька тим самим методичним, рівним голосом відповідає:

— Ти кажеш «ай, Санько» і я кажу «ай, Санько»! Та жив собі Яшка, семи-семиряжка, на голові шапочка, на спині латочка. Хороша моя казочка?

— Паршива! Я не хочу цієї! Другу!

— Ти кажеш «паршива», і я кажу «паршива». Та жив собі Яшка, семи-семиряжка...

— Не хочу! Другу!

— ...на голові шапочка, на спині латочка. Хороша моя казочка?

— Паскудна, паскудна, паскудна!

— Ти кажеш «паскудна, паскудна, паскудна», і я кажу «паскудна, паскудна, паскудна». Та жив собі Яшка...

Гринь схоплюється і починає з плачем і люттю шарпати Саньку. Санька похитується від шарпання, сидить з непорушним лицем і монотонно говорить далі про шапочку, латочку і знову запитує, чи хороша її казочка. Гринь, щоб нічого не відповідати, падає знову на рукав кожуха і лежить непорушно. Але й це не помагає:

— Ти мовчиш, і я мовчу. Та жив собі Яшка, семи-семиряжка...

Гринь в одчаю, люті й безпорадності починає тихо плакати. Але й на це Санька рівно, безживно бубонить далі:

— Ти плачеш, і я плачу. Та жив собі Яшка...

Гринь уже плаче вголос, гірко схлипуючи. Тоді Санька спиняється і своїм голосом питає:

— Ну, що: будеш казки просити?

Гринь плаче, обтираючи лице об гарячий шершавий рукав кожуха.

— Що ж ти мовчиш? Казати далі чи годі?

— Го... годі... — тремтячим шепотом відповідає владика. Санька гладить по темно-русявій стриженій голівці, нахиляється до неї і говорить:

— Ну, так слухай же тепер... Отож так...

Санька на мент зупиняється, а Гринь швиденько ковтає сльози й увесь затихає.

— Отож так. Жив собі чоловік та жінка. У великому-великому лісі. І була в них донечка. Та така гарнюсінька, та така білесенька, як маленьке ягняточко.

Гринь мимоволі схлипує старим плачем і щільніше заплющує очі. А в очах великий-великий ліс, чистенька хатиночка з візерунками круг віконечок, така, як у маминої сестри, до якої він їздив із татом у гості. І ота дочечка, біленька, як ягняточко, з синіми-синіми очицями, з пухнастим-пухнастим волоссям. — От живуть вони собі та й живуть. Дочечка росте та й росте. Та що день, то все краща, то все краща. І стала така, що нігде нема кращої.

— Дочечка? — пошепки питає Гринь.

— Дочечка. У самого царя нема кращої за неї. А що розумна, а що спритна, так ні в казці сказати, ні пером списати!

— А як її звали?

— Як звали?.. А ти не перебивай! Слухай мовчки. От живуть вони собі та й живуть. Та позаздрила на дочечку царівна, що та така гарна та хороша. А царівна була погана-погана: ряба, кислоока...

«Така, як ти?» — хочеться спитати Гриневі, але він мовчить, щоб не перебивати.

У комині вітер загув на інший голос, густий і добрий, як у бджоли. Лампадка, зачарована казкою, не кліпає, неначе широко розплющила своє одне око й дух затаїла.

А казка снується все далі та далі. Зла царівна, ряба та погана, не змогла стерпіти краси біленької дочечки. Підмовила вона слуг своїх, щоб викрали вони дочечку та привезли до неї. А була вона ще й відьма до того та знала ворожити. От і наворожила так, що перевела всю красу й розум дочечки на себе, а їй віддала своє рябо-тиння та закислі очі, — перемінилася з дочечкою вродою. А щоб люди не догадалися, то звеліла дочечку завести далеко-далеко в ліс, щоб її вовки розідрали. Та вовки дочечку не розідрали, бо їхав чоловік возом, знайшов дівчинку під деревом і взяв із собою. І зробив той чоловік дочечку за наймичку в себе. Та ніхто її не любить, бо вона ряба та погана. І нікого в неї немає — ні мами, ні тата, кругла сирота на світі Божому.

— Як ти? — питає Гринь і підводить голову.

А Санька відвернулася лицем до стіни і сидить мовчки та чудно. Гринь обережно тягне за рукав подертої кохтинки, від якої пахне цибулею і милом. Потім пригортається всім тілом до Саньки, невміло підносить руку до Саньчиного лиця і гладить так, як гладить його самого мама, коли його образить хто-небудь. Щока під рукою шершава, гаряча і мокра. Гриневі хочеться плакати, і він тулить лице в бік Саньки і, обнявши її, починає схлипувати.

Санька ніжно вкладає його, виймає з-під себе подушку, вибиває її й кладе Гриневі під голову. Гринь дивиться на темне, подзьобане лице Саньки мокрими очима в стрілках вій і гарячим шепотом каже:

— Я буду тебе любити, Саню.

А Саня все мовчить і тільки несміло гладить по стриженій темно-русявій голівці.

— Хочеш ще казочку? — нарешті, відвернувшись, шепоче Санька.

— Ні, не хочу. Заспівай мені...

Санька вміє тоненько-тоненько і так жалібно співати.

Вітер у димарі затихає, потім ніжно гуде, наче старий Кузьма у сопілку. Дощу не чути за вікном. Лампадка часто-часто кліпає, ніби набігли їй сльози на око.

Санька зітхає, мовчить і тихенько-тихенько заводить:

*Віють вітри, віють буйні,
аж дерева гнуться.
Ох, як болить моє серце,
самі сльози ллються.*

Гринь чує, як в очах йому знову стає гаряче-гаряче і жалько. Це та сама пісня, що часом і мама співає. Але ніколи йому від неї так жалько не було, як сьогодні.

*... тільки ж тоді та й полегла,
як гірко заплачу.*

І сльози вже котяться по щоках Гриня, а йому справді стає легше. Стає затишно, сумно і солодко. На мокрі очі налягає тепла вага, голос Саньки обгортається чимсь м'яким. От він потрохи відступає все далі й далі, тоншає, тоншає і, нарешті, зникає.

У комині, як жук, гуде вітер. Лампадка догоряє, неспокійно тріщить, злякано, швидко кліпає і гасне. Дві голівки, притулившись одна до одної чолами, міцно сплять на одній подушці.